

IN MEMORIAM DEREKA PARFITA (1942–2017)

RADIM BĚLOHRAD

Katedra filozofie, FF MU, Brno, Česká republika, belohrad@phil.muni.cz

Po většinu intelektuální historie západní civilizace lidé věřili, že morální hodnoty jsou dány vůlí určité člověka přesahující autority, Boha. Byl to Bůh, kdo člověku sděloval, jak se chovat k druhým i k sobě samému či které formy jednání jsou ctnostné a které zavrženíhodné. Poskytoval rovněž garanci těchto norem – záruku, že každému bude měřeno stejným metrem a v potaz budou brány potřeby všech. A nakonec také poskytoval motivaci ke správnému jednání ve formě posmrtných odměn a trestů.

S oslabením náboženského světonázoru, které přineslo osvícenství a které trvá v západní civilizaci dodnes, vyvstal na poli morálky problém: kdo nyní garantuje morální normy? Kdo nám řekne, jak máme jednat? A zejména: proč bychom vůbec měli brát ohledy na druhé? Pro mnohé znamená ztráta transcendentní autority kolaps morálky. Není-li morálním zákonodárcem, garantem a soudcem Bůh, nemůže jím být nikdo. Normy stanovené omezeným a nedokonalým člověkem jsou nahodilé, předpojaté a nevymahatelné. Není důvod se jimi řídit.

Tento pohled na morální situaci člověka nemají pouze teističtí intelektuálové, kteří jej zároveň považují za jeden z důležitých argumentů pro existenci nadpřirozeného zákonodárce; sdílí jej také někteří ateisté: zdá se, že požadavek objektivní, autority a motivace je s konceptem morální normy úzce spjat. Pokud není možné zaručit tyto tři vlastnosti norem našeho jednání, pak na tom, jak jednáme, vlastně nezáleží.

V lednu zesnulý britský filozof Derek Parfit byl člověk, pro nějž byla otázka objektivní morálních norem teoreticky, ale také osobně zcela zásadní. Lze-li hovořit o určité myšlenkové linii, která sjednocuje jeho do počtu publikací nevelké, byť významem monumentální dílo, jsou to právě otázky, na čem v posledku opravdu záleží a zda můžeme nalézt objektivní, pro všechny závazné normy v ateistickém myšlenkovém rámci.

V tomto úsilí jistě nebyl Parfit mezi současnými intelektuály sám. Filozofové jako Tim Scanlon, Thomas Nagel či Christine Korsgaardová se o nenáboženské ukotvení objektivní morálních norem pokouší také. Je příznačné, že se všichni tito filozofové v loňské anketě Briana Leitera o nejlepšího morálního filozofa v anglofonních oblastech od r. 1945 umístili v první desítce. Derek Parfit zde zaujímá, po svém intelektuálním idolu Bernardu Williamsovi, druhé místo.¹

Parfit se narodil v r. 1942 v Číně do lékařské rodiny. Jeho matka i otec vyučovali v západočínských misijních nemocnicích lékařskou prevenci. Brzy se však vrátili do Anglie a usadili se v Oxfordu, místě, kde Parfit strávil většinu svého života. Vzdělání získal nejprve na Etonu a poté v Oxfordu, kde od r. 1961 studoval historii. S filozofií se poprvé blíže seznámil, když získal dvouleté studijní stipendium ve Spojených státech. Po návratu do Oxfordu získal prestižní sedmileté stipendium na All Souls College, které ho opravňovalo k akademickému výzkumu, aniž by při tom musel učit. Pro mladého filozofa to

¹ Viz <http://leiterreports.typepad.com/blog/2016/04/best-anglophone-moral-philosophers-since-1945.html>.

představovalo úspěšné zahájení kariéry. Kolej mu poskytovala ideální podmínky k práci i k životu, neboť jak se postupně začalo ukazovat, Parfit toho mnoho k životu nepotřeboval. Byl uzavřený a neměl příliš velkou potřebu komunikace s lidmi. Většinu svého dne trávil studiem ve své pracovně. Také stravovací návyky si postupně redukoval na určitou minimální rutinu, která byla postačující k udržení zdraví a energie. Jediným koníčkem, do kterého vášnivě investoval, bylo fotografování architektury – ovšem velmi úzce specializované na několik historických budov v Benátkách a Petrohradu. Kromě občasných výletů do těchto lokalit opouštěl Oxford, pouze pokud dostal pozvání vyučovat na jiné univerzitě, obvykle ve Spojených státech.

Lidé, kteří Parfita poznali osobně, tvrdí, že jeho vztah k ostatním kolegům i studentům byl velmi otevřený a vstřícný. Filosofická diskuse pro něj byla vždy tou největší vášní. Proto byl vždy ochoten číst a podrobně komentovat práce druhých, přičemž jeho komentáře někdy rozsahem přesahovaly komentovanou práci.²

Navzdory své sociální uzavřenosti udržoval Parfit dlouholetý partnerský vztah s britskou filozofkou Janet Radcliffe Richardsovou, se kterou se v r. 2010 oženil. Ani tento vztah jej však významně neotevřel druhým lidem. Richardsová v jednom rozhovoru uvedla, že Parfit nikdy neměl potřebu ji často vidat. Stačilo, když věděl, že je v pořádku.³

Parfítova izolacionistická povaha je však jen jedním ze dvou určujících motivů jeho jednání. A ten druhý je vzhledem k výše uvedenému téměř paradoxní. Parfit byl velmi empatický člověk. Utrpení druhého v něm dokázalo vyvolat hluboké emoce a filozofický zájem. Ovšem nejen utrpení konkrétního člověka, ale také utrpení uchopené na té nejabstraktnější, filozofické rovině. Roli, jakou tento povahový rys mohl hrát v jeho snaze o objektivní ukotvení morálky, lze nahlédnout exkurzí do jednoho z mnoha témat, které ve svém díle rozpracoval: otázce blahobytu budoucích generací.

V r. 1984 publikoval Parfit vysoce ceněné dílo *Reasons and Persons*.⁴ Ve čtvrté části knihy popsal problém, který nastolil na mnoho let dopředu agendu tzv. populační etiky. Aplikujme tento problém pro ilustraci na naši globální situaci. Současná civilizace má potenciál značně ohrozit kvalitu života, ne-li samotnou existenci budoucích obyvatel naší planety. Naše nároky na suroviny a ohled k životnímu prostředí by mohly vést ke stavu světa, ve kterém budou za několik set let jeho obyvatelé trpět. Měli bychom na tyto budoucí generace brát nějaké ohledy? Lidé, kteří si to nemyslí, se obvykle opírají o skutečnost, že preference aktuálních lidí jsou důležitější než preference dosud neexistujících lidí, že neznáme potřeby a technologie budoucích generací, a bylo by tedy iracionální, abychom kvůli jejich blahobytu omezovali svou svobodu. Parfit ovšem v těchto úvahách identifikuje ještě jeden problém. Jakkoli můžeme snížit kvalitu života budoucích obyvatel planety relativně k naší životní úrovni, žádným naším činem nemůžeme žádnému příslušníkovi budoucích generací způsobit újmu. Potíž je totiž v tom, že našimi současnými činy, například environmentální politikou, nejen ovlivňujeme budoucí životní prostředí, ale také určujeme, které bytosti budou existovat, protože vznik každého člověka je pevně vázán na soubor okolností, za kterých došlo k jeho početí, a my tyto okolnosti svými současnými rozhodnutími měníme. A protože existovat ve světě s poškozeným životním prostředím je pořád lepší než vůbec neexistovat, naše environmentální politika vlastně prokáže těmto lidem laskavost, protože díky ní přijdou

² Takto o něm v osobní konverzaci hovořil například profesor Olson z University of Sheffield.

³ Viz např. Edmonds, D. (2014): Reason and romance: The world's most cerebral marriage, Prospect, 17 July, 2014. Dostupné na <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/reason-and-romance-the-worlds-most-cerebral-marriage>.

⁴ Parfit, D. (1984): *Reasons and Persons*. Oxford University Press.

na svět. Újma tedy není spáchána ani na konkrétních obyvatelích budoucího světa, ani na současné populaci, která bude z nezřízeného konzumu těžit. Parfit ovšem shledává myšlenku, že ignorování potřeb a blahobytu budoucích generací není morálně problematické, hluboce znepokojivou. Přece nemůže být jedno, zda lidstvo zanechá potomstvu svět, který umožní komfortní život a plnohodnotný rozvoj, nebo svět, ve kterém budou jeho obyvatelé živořit. Zdá se, že jediný způsob, jak lze kritizovat generační egoismus, je přijmout tezi, že některé naše činy jsou inherentně nemorální, i když nikomu neublíží. Velkou otázkou však je, zda lze tuto myšlenku konzistentně formulovat v subjektivistickém či naturalistickém normativním rámci. Parfit se v pozdějším díle snaží dokázat, že bez přijetí non-naturálních a neredukovatelně normativních faktů to možné není.

Než pohlédneme na další aspekty Parfitovy první knihy, zastavme se na chvíli u obecné charakteristiky jeho publikační činnosti. Parfit totiž staví na hlavu publikační mánii, která charakterizuje současný akademický svět. Sám napsal dvě knihy (byť ta druhá je dvousvazková a velmi rozsáhlá) a několik článků. Rukopisy svých knih dal k dispozici filozofické komunitě dlouho před jejich publikací. Buď je poslal svým kolegům s žádostí o komentáře, nebo je uveřejnil na internetu, kde vznikaly různé diskusní skupiny či studijní kluby, které se věnovaly jednotlivým myšlenkám. Parfit pak celá léta zapracovával komentáře svých kolegů a revidoval svou koncepci ve snaze vybrousit ji k dokonalosti a vyvrátit snad všechny myslitelné alternativy.

Vraťme se nyní k dalším aspektům jeho díla. Kniha *Reasons and Persons* předpokládá a zároveň vyjadřuje další Parfitův životní postoj, totiž že na teoretických poznacích, ať už o lidské přirozenosti nebo o morálce, záleží a měli bychom se snažit jim v našich životech dostat. Ve třetí kapitole zmíněné knihy dospívá k závěru, že lidská bytost je mnohem méně integrována a hranice mezi lidskými bytostmi jsou mnohem méně zřetelné a důležité, než jsme si dosud mysleli. V návaznosti na to tvrdí: „Můj život mi připadal jako skleněný tunel, kterým jsem se řítit, každým rokem rychleji, a na jehož konci byla jen tma. Když jsem ale změnil svůj pohled [na osobní identitu, pozn. autora], stěny tohoto tunelu jakoby zmizely. Nyní žiji na otevřeném prostranství. Stále vnímám rozdíl mezi mým životem a životem jiných lidí, ale je menší. Ostatní lidé jsou blíž. Méně se zajímám o zbytek svého života a více o životy druhých.“⁵

Z podobné myšlenky vyvěrá také Parfitův postoj k efektivnímu altruismu, který vede přes jeho úvahy o distributivní spravedlnosti a utilitarismu. Odpůrci utilitarismu, například John Rawls, argumentují, že se utilitaristé chovají ke společenským celkům, jakoby nešlo o skupiny individuí s vlastními životy a projekty, ale o jednu superosobu. Jen přehlížením oddělenosti osob mohou dospět k odmítnutí principu spravedlivé distribuce a redukovat moralitu skutku pouze na celkové množství užítu, které vyprodukuje. Parfit svou teorií osobní identity ukazuje, že rozdíly mezi lidskými osobami jsou skutečně méně důležité a zřetelné, takže ona záměna společnosti za superosobu není až tak pomýlená. Kromě toho tvrdí, že má-li být oním principem spravedlivé distribuce rovnost, pak tento princip neobstojí. Místo něj navrhuje tzv. princip priority: čím hůře na tom lidé jsou, tím větší hodnotu má užitek, který jim přineseme. Stručně řečeno, potřeby lidí, kteří jsou na tom špatně, mají vyšší prioritu než podobné potřeby lidí, kterým se daří.

Jako v případě dopadů teorie osobní identity na egocentrismus, ani zde nezůstává jen u teoretických úvah. Parfit se aktivně angažoval v iniciativě Giving All We Can, která propaguje tzv. efektivní altruismus, tedy snahu o cílenou a účinnou charitativní pomoc. Na přednášce pro tuto iniciativu předložil argument, že prosperující obyvatelé západního světa nemají žádný morální nárok na své bohatství, protože je dílem

⁵ Tamt., s. 251.

historické koincidence. Narodili se do takových podmínek, které jim umožnily využít své schopnosti ke generování majetku. Proto by se měli co nejvíce zasazovat o pomoc lidem, kteří takové štěstí neměli.⁶ Iniciativa Giving All We Can nabádá lidi k tomu, aby alespoň 10 procent svého platu darovali na některou z charitativních organizací, které prochází přísným hodnocením efektivity využívání darovaných prostředků.

Parfitovo dílo je z metodologického hlediska charakteristické tím, že zakládá argumentaci na imaginárních situacích, které v nás mají vyvolávat přesvědčení, jež poté slouží jako evidence v argumentu. Kapitoly v Parfitových knihách se hemží příběhy o teleportaci osob na cizí planety, transplantaci mozkových hemisfér jedné osoby do dvou odlišných těl, národech, kde se lidé dělí a slučují, a podobně. Jako všechny substantivní otázky, kterými se Parfit zabýval, i tento metodologický aspekt jeho díla stimuloval vášnivé debaty. Jak velkou váhu mají naše přesvědčení, jsou-li reakcí na naprosto bizarní myšlenkové experimenty? Navíc co nám tyto experimenty mohou prozradit o nás, obyčejných lidech, kteří se neteleportují, nedělí ani neslučují? Je tento typ argumentace vůbec smysluplný? Zdá se však, že filozofická komunita argumentační váhu jeho myšlenkových experimentů spíše akceptovala.

V roce 2011 publikoval Parfit dlouho očekávanou knihu *On What Matters*.⁷ Bývá označována za Parfitovo *opus magnum*, protože jde o dvousvazkový spis čítající dohromady přibližně 1400 stran (třetí svazek má vyjít v roce 2017). Komentátoři poukazují na skutečnost, že toto dílo by bylo možné rozdělit na několik samostatných knih, aniž by tím utrpěla jejich koherence. Jak již bylo zmíněno, kniha obíhala ve filozofické komunitě dlouho před jejím vydáním. Je příznačně věnována Thomasi Nagelovi a Timu Scanlonovi. První svazek obsahuje kromě úvodu od Samuela Schefflera a podrobného shrnutí obsahu kapitol expozici nové normativní teorie, která v sobě kombinuje prvky Kantovy filozofie, utilitarismu pravidel a kontraktualismu. Druhý svazek obsahuje komentáře čtyř filozofů k této normativní teorii, Parfitovy reakce na ně a nakonec obsáhlé pojednání o normativitě, kde Parfit rozvíjí a obhajuje vlastní meta-etickou teorii.

Kniha se původně měla jmenovat Zdolávání hory (Climbing the Mountain). Parfit se totiž po své první knize začal zabývat studiem díla I. Kanta a dospěl k pozoruhodnému závěru, že tato teorie je slučitelná s určitou formou utilitarismu pravidel a se Scanlonovou koncepcí založenou na teorii společenské smlouvy. Podle Parfita dělají všechny tyto teorie totéž, snaží se zdolat tutéž horu, jen na to jde každá z jiné strany. Jejich syntézou dospívá Parfit k tzv. trojitě teorii, která reprezentuje nejlepší formy těchto teorií.

Zatímco Parfitova první kniha byla popisována jako dílo génia, kniha *On What Matters* se již setkala se smíšenými reakcemi. Někteří kritikové vyčítají Parfitově normativní teorii, že si jen pečlivě vybírá prvky tří výše uvedených koncepcí, které spolu lze sloučit, a ignoruje jiné, velmi podstatné charakteristiky, které do jedné teorie syntetizovat nelze. Meta-etické pojednání v druhém svazku vyvolalo snad ještě prudší reakce. Filozofové zastávající konkurenční teorie namítali, že se Parfit ani neobtěžoval prezentovat jejich teorie adekvátně a jednoduše je smetl ze stolu jako irelevantní. Místo toho však předložil teorii, podle které je normativita základní fakt, který nelze redukovat na žádné přirozené fakty a o kterém toho nelze příliš mnoho říci kromě toho, že jej poznáváme kombinací intuice a kritického myšlení.⁸

⁶ Viz https://www.youtube.com/watch?v=xTUrwO9-B_I.

⁷ Parfit, D. (2011): *On What Matters*. Oxford University Press.

⁸ Takto vyznívá například Blackburnova recenze knihy pro Financial Times, dostupná zde: <http://www2.phil.cam.ac.uk/~swb24/reviews/Parfitfinal.htm>.

Nedomnívám se, že za jeho postojem k alternativním meta-etickým teoriím stojí zlá vůle; podle komentátorů nebyl Parfit kompetitivní člověk a postrádal antisociální emoce a postoje jako závist či zášť, touhu po pomstě či dominanci.⁹ Jeho cíl byl, zdá se, jediný: nalézt objektivní ukotvení morálních norem, které stávající teorie podle něj neposkytují. Parfita zejména trápil subjektivismus, podle kterého neexistují žádné správné odpovědi na otázky morality či racionality lidského jednání, neboť morálka je systém vycházející z lidských potřeb a odrážející lidské preference a touhy. On však měl za to, že pokud naše činy nejsou objektivně správné či nesprávné, pak je takovými žádná lidská preference či přání učinit nemůže, protože preference a přání jsou jen nahodilými psychologickými fakty.

Ať už bude z dlouhodobého hlediska percepce Parfitovy druhé knihy jakákoli, nelze jí upřít, že jde o pokladnici filozofických myšlenek, která bude ještě dlouho motivovat intelektuální činnost filozofické komunity. A Dereku Parfitovi nelze upřít nasazení a autenticitu, kterou při filozofické práci celý život projevoval. V knize *On What Matters* říká, že pokud se ukáže, že jeho meta-etická teorie není pravdivá, pak svůj život promarnil. Přestože se necítím oprávněn hodnotit platnost jeho meta-etické teorie, v této větě se Parfit jistě hluboce mýlí.

⁹ Viz např. MacFarquhar, L. (2011): HOW TO BE GOOD An Oxford philosopher thinks he can distill all morality into a formula. Is he right? ANNALS OF IDEAS SEPTEMBER 5, 2011 ISSUE. Dostupné z <http://www.newyorker.com/magazine/2011/09/05/how-to-be-good>.